

Οι σχέσεις Οικονομίας, Πολιτικής και Πολιτισμού στην Οικονομική Επιστήμη Η θεωρία της τάξης πραγμάτων

Βασίλης Ρουσόπουλος
ΤΕΙ Λάρισας

Περίληψη

Η εισήγηση αυτή είναι μία σύντομη παρουσίαση ενός ομότιτλου βιβλίου, που βρίσκεται στην τελευταία φάση της συγγραφής του και ελπίζουμε σύντομα στην έκδοσή του. Αποτελεί το προϊόν ενός ερευνητικού προγράμματος του ΤΕΙ Λάρισας, που άρχισε πριν από περίπου μία δεκαετία.

Στην Κοινωνιολογία υπάρχουν πολλές θεωρίες για τις σχέσεις Οικονομίας, Πολιτικής και Πολιτισμού και την κοινωνική αλλαγή. Στην Οικονομική Επιστήμη υπάρχουν σήμερα τρεις κύριες σχολές με αντικείμενο το συνολικό κοινωνικό γίγνεσθαι: η μαρξιστική σχολή, η αγγλοσαξωνική «Νέα Θεσμική Σχολή» και η γερμανική σχολή της τάξης πραγμάτων. Διατυπώθηκε από τον Walter Eucken το 1939 ως θεωρία της οικονομικής (μόνο) τάξης πραγμάτων. Από το 1999 επίσημα με τον Alfred Schüller επιδιώκεται μία επέκταση σε θεωρία της γενικής τάξης πραγμάτων. Ο Helmut Leirold (2006) δίνει τα πρωτεία των εξελίξεων - σε αντίθεση με τη μαρξιστική θεωρία - στις μεταβολές των πολιτιστικών παραγόντων στη βάση της γνωστής θέσης του Max Weber.

Όπως διαπιστώνεται, η σχολή της τάξης πραγμάτων παρά την αρχική της διαφοροποίηση τελικά ταυτίζεται με τις συνήθεις επιστημονικές επιφυλάξεις και σχετικούς περιορισμούς και, εννοείται, με διαφορετική ορολογία και διατύπωση με βασικές μαρξιστικές θέσεις - με κύρια εξαίρεση τη διαλεκτική κίνηση και νομοτελειακή εξέλιξη από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό. Όπως φαίνεται, ο μαρξισμός είναι ένα θεωρητικό όργανο απαραίτητο για την παρακολούθηση, ερμηνεία, πρόβλεψη και διαμόρφωση των τρεχουσών μικρών και μεγάλων κοινωνικών εξελίξεων, που χρησιμοποιείται - υπό τον όρο της ανοικτής έκβασης των μελλοντικών εξελίξεων - ανεξαρτήτως των ιδεολογικών θέσεων και προτάσεων οργάνωσης της κοινωνίας.

Λέξεις - κλειδιά: Institutional theory, Theory of Economic History, Economic - Political - Social Institutions

JEL Classification: M10, M16

Πρόλογος

Η εισήγηση αυτή αποτελεί μία σύντομη παρουσίαση ενός ομότιτλου βιβλίου που βρίσκεται στην τελευταία φάση της συγγραφής του και ελπίζουμε σύντομα στην έκδοσή του. Αποτελεί το προϊόν ενός ερευνητικού προγράμματος στο ΤΕΙ Λάρισας, που άρχισε πριν από περίπου μία δεκαετία.

Ο συγγραφέας υπήρξε μαθητής των K.P. Hensel, G. Gutmann, E. Heuss, E. Duelfer, που αναφέρονται στην εργασία και συμφοιτητής του H. Leirold.

Θα ήθελα εδώ να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον αγαπητό φίλο και συνάδελφο κ. Γιώργο Παπακυρίτση για τον κόπο του να διαβάσει με επιμέλεια τα χειρόγραφα και να κάνει ορισμένες εύστοχες παρατηρήσεις. Εξυπακούεται, ότι τυχόν λάθη και παραλείψεις βαρύνουν εξολοκλήρου τον συγγραφέα της εισήγησης.

Εισαγωγή

Στην Κοινωνιολογία υπάρχουν πολλές θεωρίες για τις σχέσεις Οικονομίας, Πολιτικής και Πολιτισμού και την κοινωνική αλλαγή. Στην Οικονομική Επιστήμη μέχρι πριν 2-3 δεκαετίες υπήρχε μόνο η μαρξιστική θεωρία. Η υπόλοιπη οικονομική, μη μαρξιστική θεωρία περιοριζόταν στην αμιγή οικονομική θεώρηση των οικονομικών φαινομένων με τον homo oeconomicus και το πολύ με μία σύνδεση με την - οικονομική κυρίως - πολιτική. Η οικονομική ανάπτυξη και εξέλιξη εκλαμβάνονταν μόνο ως ζήτημα υποδομών, τεχνολογίας, κεφαλαίου, φυσικών πόρων και εκπαίδευσης στελεχών.

Τα αντιφατικά και εν πολλοίς αρνητικά αποτελέσματα των αναπτυσσομένων χωρών έστρεψαν την προσοχή επιπλέον στους πολιτιστικούς παράγοντες και την επίδρασή τους στην οικονομική ανάπτυξη. Αργότερα οι μεταρρυθμίσεις στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού με τα διαφορετικά αποτελέσματα στις διάφορες χώρες και η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης επέτεινε τη σημασία των πολιτιστικών παραγόντων. Όπως γράφει και ο Alfred Schüller (2000), της σχολής που παρουσιάζουμε, το οικονομικό σύστημα είναι ενταγμένο σε ορισμένες ηθικές - πολιτιστικές, νομικές και πολιτικές δομές, που επηρεάζουν τις συλλογικές διαδικασίες μάθησης, συνήθειες και προτιμήσεις δράσης των ανθρώπων. Επομένως όποιος γνωρίζει μόνο από οικονομικά συστήματα, φαίνεται να μην γνωρίζει τίποτε και από αυτά. (Αλλά και αντίστροφα η ηθική - πολιτιστική εξέλιξη μίας κοινωνίας επηρεάζεται από το οικονομικό σύστημα).

Σήμερα πλέον στην οικονομική επιστήμη υπάρχουν τρεις κύριες σχολές με αντικείμενο το συνολικό κοινωνικό γίνεσθαι:

- 1) Κατά χρονολογική σειρά πρώτη είναι η μαρξιστική σχολή με τη θεωρία της βάσης και εποικοδομήματος: Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής αποτελεί τη βάση, που καθορίζει γενικά την εξέλιξη της κοινωνικής, πολιτικής και πνευματικής ζωής, που είναι το εποικοδόμημα (Marx, 1859). Όλα τα στοιχεία του εποικοδομήματος αντεπιδρούν μεταξύ τους και πάνω στην οικονομική βάση (Engels, 1894).
- 2) Η αγγλοσαξωνική «Νέα Θεσμική Σχολή» που ξεκίνησε το 1937 με ένα άρθρο του Ronald Coase αλλά αναπτύχθηκε κυρίως από το 1970 με διαφορετικές και εν μέρει χωριστές μεταξύ τους θεωρίες. Κύριες έννοιες είναι το κόστος συναλλαγών και τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα. Κατά τη μεταβίβαση ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων σε κάθε συναλλαγή δημιουργούνται κόστη συναλλαγών, που εξαρτώνται εκτός άλλων και από τις νομικές ρυθμίσεις και τα συναλλακτικά ήθη. Με τις νομικές ρυθμίσεις και τα συναλλακτικά ήθη υπεισέρχεται και ο πολιτιστικός παράγοντας στη θεώρηση των οικονομικών εξελίξεων. Η ευρύτερη σύνθεση

των επιμέρους θεωριών είναι του Douglass C. North (1981, 1990) για την ερμηνεία της οικονομικής ιστορικής εξέλιξης.

- 3) Η γερμανική θεσμική σχολή που διατυπώθηκε από τον Walter Eucken (Ουκεν) το 1939 ως θεωρία της οικονομικής (μόνο) τάξης πραγμάτων. Από το 1998 επίσημα με τον A. Schüller επιδιώκεται μία επέκταση σε θεωρία της γενικής τάξης πραγμάτων. Ο Helmut Leirold (2006) δίνει τα πρωτεία των εξελίξεων – σε αντίθεση με τη μαρξιστική θεωρία – στις μεταβολές των πολιτιστικών παραγόντων στη βάση της γνωστής θέσης του Max Weber: Συμφέροντα και όχι ιδέες κυριαρχούν άμεσα στη δράση των ανθρώπων. Αλλά οι κοσμοεικόνες που δημιουργήθηκαν μέσω των ιδεών, έχουν καθορίσει πολύ συχνά ως κομβικά σημεία τις τροχιές, στις οποίες κινήθηκε η δυναμική των συμφερόντων.

1. Η θεωρία της οικονομικής τάξης πραγμάτων

Κατά τον W. Eucken δύο είναι τα κύρια προβλήματα της οικονομικής επιστήμης. Το πρώτο κύριο πρόβλημα είναι, πως συντελείται η διεύθυνση (δηλαδή ο συντονισμός) της γιγαντιαίας, κατατμημένης και αλληλεξαρτώμενης οικονομικής δραστηριότητας. Το πρόβλημα είναι σημαντικό και το γεγονός, ότι δεν προσέχθηκε πλήρως πριν από τον 18^ο αιώνα δεν μειώνει τη σημαντικότητά του (σ. 1 επ.).

Το δεύτερο κύριο πρόβλημα της οικονομικής επιστήμης είναι να γνωρίσει τη δομή των τάξεων πραγμάτων. Η οικονομική δραστηριότητα συντελείται παντού και πάντοτε εντός ορισμένων μορφών, το σύνολο των οποίων αποτελεί την εκάστοτε οικονομική τάξη πραγμάτων. Επειδή η καθημερινή οικονομική δραστηριότητα εκτυλίσσεται διαφορετικά ανάλογα με τη δομή της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων, η γνώση των οικονομικών τάξεων πραγμάτων αποτελεί μάλιστα το πρώτο βήμα για τη γνώση της οικονομικής δραστηριότητας. Μετά τη διαπίστωση της οικονομικής τάξης πραγμάτων ακολουθεί η έρευνα των αλληλεξαρτήσεων της οικονομικής διαδικασίας (σ. 50 επ.).

Κριτήριο διάκρισης των οικονομικών τάξεων πραγμάτων είναι το σύστημα προγραμματισμού και συντονισμού της οικονομίας, διότι όλη η οικονομική δραστηριότητα βασίζεται στα οικονομικά προγράμματα. Υπάρχουν δύο καθοριστικές, αμιγείς μορφές προγραμματισμού και συντονισμού των προγραμμάτων σε όλες τις εποχές: Ο ιδεατός τύπος της «κεντρικά διευθυνόμενης οικονομίας» και ο ιδεατός τύπος της «συναλλακτικής οικονομίας». Κάθε τύπος συνδέεται με διάφορα άλλα μορφολογικά στοιχεία, όπως π.χ. το σύστημα της συναλλακτικής οικονομίας με διάφορες μορφές αγοράς και διάφορα νομισματικά συστήματα. Έτσι κάθε επαρκή οικονομική τάξη πραγμάτων έχει τη δική της ιδιαίτερη δομή και γενικά οι οικονομικές τάξεις πραγμάτων της πραγματικότητας απαντώνται σε διάφορες και μεταβαλλόμενες συνθέσεις μορφολογικών στοιχείων (σ. 70 επ.).

Ενδιάμεσα ο Eucken αναφέρεται στη σχέση ιδεών και συμφερόντων: Η άποψη του κάθε ανθρώπου περί των οικονομικών σχέσεων σχηματίζεται από την πραγματική ή την υποτιθέμενη κατάσταση των συμφερόντων του. Εκτός των ατομικών απόψεων υπάρχουν στην καθημερινή ζωή και οι ιδεολογίες των κλειστών ομάδων. Συχνά ως ιδεολογίες οικονομικών συμφερόντων χρησιμοποιούνται θρησκευτικές, φιλοσοφικές ή πολιτικές ιδέες. Οι ιδεολογίες έχουν σκοπό να συγκαλύψουν τα πραγματικά κίνητρα των διεκδικήσεων ή να προσδώσουν μεγαλύτερη δύναμη στην προώθηση των συμφερόντων. Η επιστήμη έχει καθήκον να ανιχνεύει τις απόψεις και τις ιδεολογίες της καθημερινής ζωής, να απελευθερώνεται από αυτές και να οδηγείται σε αντικειμενικά έγκυρες γνώσεις (σ. 11 επ.).

Ως προς τον σχηματισμό τους οι οικονομικές τάξεις πραγμάτων διακρίνονται σε αναπτυχθείσες και τεθείσες. Οι αναπτυχθείσες δεν προήλθαν από ένα συνολικό σχέδιο για τη ρύθμιση της οικονομίας. Αντίθετα λάμβαναν ώθηση από κάποιες στιγμιαίες διαμάχες εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Για παράδειγμα μετασχηματισμοί στην οικονομική

τάξη πραγμάτων των μεσαιωνικών πόλεων συνέβησαν τακτικά κατά την πορεία αγώνων εξουσίας ή για την επίλυση ορισμένων προβληματικών καταστάσεων, όχι όμως με την πρόθεση να πραγματοποιήσουν μία εκ των προτέρων μελετημένη τάξη πραγμάτων (σ. 51 επ.).

Και σε ένα άλλο σημείο: Στο μεσαίωνα δεν υπήρχε μία ενιαία οικονομική τάξη πραγμάτων. Υπήρχαν πόλεις με μοναρχική διακυβέρνηση, όπου οι συντεχνίες έναντι πληρωμής φόρων έλαβαν το προνόμιο της μονοπωλιακής θέσης στην τοπική αγορά. Σε άλλες πόλεις ηγετικά στοιχεία, οικονομικά και πολιτικά, ήταν οι πατρίκιοι - έμποροι. Εκεί όμως όπου οι συντεχνίες των τεχνιτών κατακτούσαν τη διοίκηση της πόλης - δηλαδή με δημοκρατική διεύθυνση των πόλεων - η οικονομική πολιτική ήταν και πάλι διαφορετική, φιλικότερη προς τις συντεχνίες και οι φόροι επί των τιμών χαμηλότεροι. Το κέντρο της τάξης πραγμάτων ήταν κατά περίπτωση ο ηγεμόνας της πόλης, ο έμπορος μακρινών αποστάσεων ή ο τεχνίτης. Με την εφαρμογή της θεωρίας γίνονται κατανοητοί ο τρόπος λειτουργίας της οικονομίας και οι μεγάλοι αγώνες μεταξύ των ομάδων των εμπόρων, των τεχνιτών και οικιακών εργατών, δηλαδή η νοηματική σχέση της συνολικής τάξης πραγμάτων και μ' αυτό της πραγματικής μεσαιωνικής οικονομίας (σ. 175).

Ο Eucken ασχολείται επιπλέον με ένα ευρύ φάσμα προβλημάτων, που εδώ βέβαια μπορούν απλώς να αναφερθούν: Η αντινομία οικονομικής θεωρίας και ιστορίας, τα όρια της οικονομικής θεωρίας, η σύνθεση οικονομίας και γενικού ιστορικού περιβάλλοντος, το φαινόμενο της οικονομικής ισχύος, η μορφολογία της οικονομικής συμπεριφοράς των ανθρώπων κ.ά.

Στο δεύτερο κύριο βιβλίο του «Αρχές της οικονομικής πολιτικής» (1952) ο Eucken αναφέρεται στο πρόβλημα της αναγκαστικής εξέλιξης και της ελευθερίας διαμόρφωσης της οικονομικής τάξης πραγμάτων. Κατά την άποψή του η αναγκαστική εξέλιξη είναι μύθος: Η τεχνολογία ενισχύει τον ανταγωνισμό, υπάρχει συγκέντρωση των επιχειρήσεων και όχι των παραγωγικών μονάδων και ο βαθμός συγκεντροποίησης επηρεάζεται από την οικονομική τάξη πραγμάτων. Καθήκον της οικονομικής πολιτικής είναι να επιβάλλει την ανταγωνιστική τάξη πραγμάτων (σ. 155 επ.).

Ο μαθητής του K.P. Hensel συμπλήρωσε τα μορφολογικά στοιχεία πρώτα με τη μορφή της ιδιοκτησίας και τις μορφές των επιχειρήσεων (1959, σ. 162) και σε δεύτερη φάση με τις μορφές του λογαριασμού (υπολογισμού) των αποτελεσμάτων (1972, σ. 2). Στο πρόβλημα της αναγκαιότητας ή δυνατότητας διαμόρφωσης του οικονομικού συστήματος ο Hensel γράφει σχετικά με τον παρατηρούμενο εκτοπισμό των μικρών επιχειρήσεων από μεγαλύτερες και γιγαντιαίες επιχειρήσεις: Οι αλλαγές αυτές κατέστησαν εν μέρει δυνατές ή συντελέστηκαν μέσω της οικονομικής πολιτικής, εν μέρει η οικονομική πολιτική έπρεπε να προσαρμοστεί στις εξελίξεις και να τις νομιμοποιήσει εκ των υστέρων (1971, σ. 12).

Ο μαθητής του Hensel, Gernot Gutmann (και άλλοι) με αφορμή την εμφάνιση του τρίτου δρόμου της σοσιαλιστικής αγοράς ανακήρυξε τη μορφή της ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής ως δεύτερο, μετά τη μορφή προγραμματισμού, χαρακτηριστικό στοιχείο μίας οικονομικής τάξης πραγμάτων (1980, σ. 69 επ.). Επιπλέον ο Gutmann ολοκλήρωσε τη μορφολογία της οικονομικής τάξης πραγμάτων συμπεριλαμβάνοντας την δημόσια οικονομία (σ. 42) και το σύστημα των κοινωνικών παροχών (σ. 72).

Ο Helmut Leipold, μαθητής του Hensel και του Gutmann, εξετάζει τις σχέσεις οικονομίας και πολιτικής και δέχεται τα πρωτεία των πολιτικών δυνάμεων στη μεταβολή των θεσμών (1988, σ. 273 επ.). Αργότερα αναφερόμενος στην αποτυχία των σοσιαλιστικών συστημάτων γράφει: Οι οικονομικές κινητήριες δυνάμεις σε όλες τις εποχές έχουν καθορίσει αποφασιστικά τις θεσμικές μεταβολές. Η εκτίμηση αυτή ισχύει χωρίς αμφιβολία για τα σοσιαλιστικά οικονομικά και κοινωνικά συστήματα, των οποίων η αιτία της αποτυχίας τους είναι οικονομική (1994, σ. 2088 επ.).

2. Προς μία γενική θεωρία της τάξης πραγμάτων

Τα τελευταία χρόνια η σχολή επιδιώκει την επέκταση της θεωρίας της οικονομικής τάξης πραγμάτων σε μία γενική θεωρία της κοινωνικής εξέλιξης, που θα περιλαμβάνει τους τομείς της οικονομίας, της πολιτικής και του πολιτισμού και τις μεταξύ τους σχέσεις. Μάλιστα από θεωρία της οικονομικής τάξης πραγμάτων μετονομάστηκε σε οικονομική (θεωρία) της τάξης πραγμάτων.

Κατά τον Alfred Schüller (1999) το συνολικό κοινωνικό σύστημα αποτελείται από τρεις τομείς: 1) Το ηθικό-πολιτιστικό σύνταγμα και την πολιτιστική τάξη πραγμάτων, 2) το κρατικό σύνταγμα και την πολιτική τάξη πραγμάτων και 3) το οικονομικό σύνταγμα και την οικονομική τάξη πραγμάτων. Τέταρτο στοιχείο είναι οι άνθρωποι ως φορείς αναγκών, ικανοτήτων, συντελεστών παραγωγής καθώς και κοινωνικών σχέσεων (σ. 8).

Η οικονομική τάξη πραγμάτων έχει ως καθοριστικές ταξιακές μορφές την ιδιοκτησιακή τάξη πραγμάτων και τον λογαριασμό αποτελεσμάτων. Η ιδιοκτησία εκλαμβάνεται ως δομή δικαιωμάτων προγραμματισμού της οικονομικής διαδικασίας. Η οικονομική τάξη πραγμάτων, η πολιτική τάξη πραγμάτων (ως οικονομική πολιτική διαμόρφωσης της οικονομικής τάξης πραγμάτων) και οι άνθρωποι αποτελούν το οικονομικό σύστημα (σ. 7 επ.).

Η οικονομική τάξη πραγμάτων με την οικονομική πολιτική συνδέονται στενά με το οικονομικό και κρατικό σύνταγμα, που με τη σειρά τους εντάσσονται σε ένα ηθικό-πολιτιστικό σύνταγμα. Επειδή η οικονομική δραστηριότητα είναι εξαρτώμενη από την τάξη πραγμάτων αναπόδραστα βασίζεται σε αξίες, ήθη και έθιμα, θρησκευτικές δεσμεύσεις και κοσμοθεωρίες (σ. 10).

Για τον μετασχηματισμό των συστημάτων γράφει, ότι δεν τους ικανοποιεί μία οικονομική - οικονομίστικη ερμηνεία των θεσμικών μεταβολών. Οι θεσμικές μεταβολές συνδέονται κατά προτίμηση με τη συνολική κοινωνική και πολιτιστική διαδικασία (σ. 19).

Στο επόμενο άρθρο του (2000) αναφέρει και την αντίστροφη επίδραση που ασκεί το οικονομικό σύστημα στην ηθική - πολιτιστική εξέλιξη μίας κοινωνίας (σ. 52). Επίσης από την τάξη πραγμάτων εξαρτάται η ανθρώπινη συμπεριφορά (σ. 61 επ.).

Κατά τον Leipold βασικό πρόβλημα, που βρίσκεται στο κέντρο όλων των σοβαρών κοινωνικών θεωριών, είναι το πρόβλημα της πρωτοκαθεδρίας των ιδεαλιστικών ή των υλιστικών παραγόντων στις κοινωνικές εξελίξεις. Ο ίδιος τάσσεται υπέρ της πρωτοκαθεδρίας των ιδεαλιστικών παραγόντων (2005, σ. 33).

Για τη δυναμικοποίηση του πολιτισμού ο Leipold ξεκινάει από την θέση του Max Weber, σύμφωνα με την οποία συμφέροντα (υλικά και ιδεαλιστικά), όχι ιδέες, κυριαρχούν άμεσα τη δράση των ανθρώπων. Αλλά οι «κοσμοεικόνες», που δημιουργήθηκαν μέσω των ιδεών, έχουν καθορίσει πολύ συχνά ως κομβικά σημεία τις τροχιές, στις οποίες κινείται η δυναμική των συμφερόντων (2006, σ. 63).

Στη συνέχεια ο Leipold παρουσιάζει μία τυπολογία των πολιτιστικών θεσμών και διακρίνει μεταξύ - κοινωνικά μη προβληματικούς - αυτοδεσμευόμενους θεσμούς και θεσμούς που χρήζουν δέσμευσης, διότι εγκυμονούν συγκρούσεις συμφερόντων. Οι δεσμεύσεις είναι συναισθηματικές, θρησκευτικές, ιδεολογικές και νομικές δεσμεύσεις (σ. 63 επ.).

Κάθε πολιτισμός διακρίνεται από μία αυτοδύναμη, από την ατραπό που ακολούθησε εξαρτώμενη δομή των δεσμευτικών θεσμών. Η δομή αυτή διαφέρει στους διάφορους πολιτισμούς, διότι οι κοσμοεικόνες που αποτελούν τη βάση τους και ιδιαίτερα οι ηθικές ιδέες εξελίχθηκαν διαφορετικά βάσει της αλληλουχίας των ιστορικών συνθηκών κάθε πολιτισμού (σ. 82).

Στη συνέχεια ο Leipold εξετάζει τη θέση του σε μία ιστορική αναδρομή των πολιτιστικών και θεσμικών εξελίξεων. Η μακριά προϊστορία της πολιτιστικής εξέλιξης βρίσκεται υπό την κυρίαρχη επίδραση των

συγγενικών κανόνων συμβίωσης και των συναισθηματικών δεσμεύσεων. Το πιο σημαντικό εμπόδιο στην εξειδίκευση ήταν η μικρή φυσική οξύνοια των ανθρώπων για εξειδίκευση, που αντικατοπτρίζεται στο σύστημα των κανόνων των πρώιμων κοινωνιών. Οι παραστάσεις της συμβίωσης εντός και μεταξύ των οικογενειών και των ομάδων καθόριζαν τις θρησκευτικές ιδέες. Κάθε θεότητα ήταν αυτόνομη και ισότιμη με τις άλλες θεότητες. Οι κανόνες της εξισωτικής τάξης πραγμάτων μεταφέρονταν και στην υπερφυσική τάξη. Στις υπερφυσικές δυνάμεις δεν αποδίδονταν καμία ηθική ταξιθετική δύναμη (σ. 85 επ.).

Η πρώτη θεσμική επανάσταση συντελέστηκε στις πρώιμες φυλαρχίες. Το επαναστατικό στοιχείο των φυλαρχιών ήταν η διαμόρφωση μίας κεντρικής ηγετικής ιεραρχίας, που άνοιξε το δρόμο για τα πρώιμα κρατικά μορφώματα. Η γεωργία, η μόνιμη εγκατάσταση που συμβάδιζε μ' αυτήν και η αύξηση του πληθυσμού ήταν ασφαλώς οι προκλητικές αιτίες της μεταβολής των κανόνων. Οι νέοι κανόνες έπρεπε εν τούτοις να γίνουν αποδεκτοί διανοητικά και να βιωθούν. Η απαιτούμενη μεταβολή της κοσμοθεώρησης μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσω της αλλαγής των θρησκευτικών ιδεών. Στην αρχή της ιεραρχικής διαβάθμισης των οικογενειακών γραμμών βρίσκονταν οι διαφορετικές ικανότητες των διαφόρων αρχηγών να παράγουν οικονομικά πλεονάσματα και να τα μοιράζουν με γενναιοδωρία στα πλαίσια των κοινοτικών εορτών. Εφόσον οι επιτυχίες επαναλαμβάνονταν, ερμηνεύονταν ως ιδιαίτερη υποστήριξη των πνευμάτων προς τους αρχηγούς, την οικογένειά τους και την προγονική τους γραμμή. Η θρησκευτική άποψη της ενότητας του φυσικού και του υπερφυσικού κόσμου επέτρεψε μία διαβάθμιση των γραμμών συγγένειας ως αντανάκλαση της διαβάθμισης μεταξύ προγόνων, πνευμάτων και ανώτερων θεοτήτων (σ. 95 επ.).

Η μετεξέλιξη των φυλαρχιών σε κράτη είχε μεν δρομολογηθεί, αλλά δεν ήταν αναπόφευκτη. Η μετάβαση πέτυχε μόνο εκεί, όπου σχηματίστηκε μία ιεραρχία των γενών, που συνδέθηκε με την πίστη στην κληρονομικότητα της θρησκευτικής και πολιτικής εξουσίας. Από πολλές απόψεις η άνοδος του κράτους υπήρξε η κάθοδος της ανθρωπότητας από την ελευθερία στη δουλειά. Η ανάπτυξη κανόνων για τον περιορισμό της κρατικής εξουσίας αποδείχθηκε το δυσκολότερο πρόβλημα της ιστορίας της ανθρωπότητας (σ. 113 επ.).

Το επόμενο βήμα ήταν ο σχηματισμός των πρώιμων κρατικών αυτοκρατοριών. Το μέσο επέκτασης των πρώτων κρατών σε αυτοκρατορίες ήταν ο πόλεμος και η καθυπόταξη των ηττημένων περιοχών και του πληθυσμού. Η σταθερότητα στηρίζονταν πρωτίστως στη στρατιωτική ισχύ και σε μία οιονεί θρησκευτική ιδεολογία, που υποστήριζε την ιδεολογία της εξουσίας (σ. 115 επ.).

Η δεύτερη θεσμική επανάσταση σημαίνει τον περιορισμό της κρατικής εξουσίας. Η Ευρώπη ευτυχώς και κατά τύχη ακολούθησε έναν άλλο δρόμο, που οδήγησε μέσω μίας μεγάλης διαδρομής και πολλών περιπλανήσεων τελικά στο δημοκρατικό κράτος δικαίου και του συνταγματικού κράτους με θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα των πολιτών, στη βιομηχανική επανάσταση και μέσω αυτής στην οικονομική ευημερία και στη μεθοδική γνώση του κόσμου, έτσι στην εκμάγευση της κοσμοεικόνας (σ. 122).

Τρία ήταν τα κομβικά σημεία περιορισμού της κρατικής εξουσίας. Η διαμάχη της περιβολής μεταξύ της εκκλησιαστικής και της κοσμικής εξουσίας για την ανώτατη εξουσία. Η θρησκευτική Μεταρρύθμιση και η ορθολογική σκέψη του Διαφωτισμού (σ. 122 επ.).

Το συμπέρασμα από την ιστορική αναδρομή είναι, ότι οι οικονομικοί παράγοντες ήταν κατά το πλείστον μόνο ο πρόξενος (Auslöser) των πνευματικών και μετά των θεσμικών αλλαγών. Εκτενείς και μόνιμες κοινωνικές αλλαγές προϋποθέτουν αμετάκλητες αλλαγές της κοσμοθεώρησης και μ' αυτές των παραδοσιακών συνθηθειών της σκέψης και της ζωής (σ. 141 επ.).

Στη συνέχεια ο Leipold προβαίνει σε συγκριτικές μελέτες των πολιτιστικών και θεσμικών εξελίξεων και των οικονομικών συνεπειών τους σε διάφορους πολιτισμούς (σ. 149 επ.).

Ο αφρικανικός πολιτισμός στηρίζεται σε θεσμούς με συναισθηματικές δεσμεύσεις υπό τη μορφή φυλετικών κανόνων. Πρόκειται για φτωχές χώρες με μικρό βαθμό κατανομής της εργασίας, τόσο στον εσωτερικό όσο και στον διεθνή χώρο. Η σημαντικότερη προϋπόθεση για μία ενίσχυση της ένταξης των αφρικανικών χωρών στην παγκόσμια οικονομία είναι η διαμόρφωση κοινωνικών κανόνων και δεσμεύσεων, που υπερβαίνουν τη φυλετική κοινότητα και τους οποίους συμμερίζεται όλη η κοινωνία. Οι προοπτικές επιτυχίας είναι κατ' αρχήν λιγοστές, διότι στις εθνοτικά και θρησκευτικά καταταμημένες αφρικανικές χώρες δεν διαφαίνονται ταξιοθετικές δυνάμεις, που μπορούν να ελέγξουν αυτήν την πρόκληση. Εντούτοις οι κοινωνικοί κανόνες εξαρτώνται από τις ενδογενείς ταξιοθετικές δυνάμεις, χωρίς την ενοποιητική λειτουργία των οποίων η πολιτική υπερφορτίζεται (σ. 149 επ.).

Στην Κίνα κύρια ταξιοθετική λειτουργία έχουν οι κανόνες με συναισθηματικές - οικογενειακές δεσμεύσεις. Σε αντιδιαστολή προς την Αφρική οι συναισθηματικοί κανόνες εντάσσονται σε ένα ανεπτυγμένο και κοινωνικά αποδεκτό σύστημα ηθικών - ιδεολογικών κανόνων. Η θεσμική δομή κατά τη χιλιετή της διαμόρφωση παρουσίασε μία εξαιρετική ανθεκτικότητα, ώστε να αντεπεξέρχεται με ένα μικρό απόθεμα σε τυπικούς δηλ. σε νομικούς θεσμούς. Η αξιολόγηση του κινεζικού συστήματος ως κατάλληλο για την αγορά και την ολοκλήρωση δεν παραγνωρίζει τις νομικές ελλείψεις και ιδιαίτερα του κράτους δικαίου. Η ερώτηση, εάν και πως η κινεζική οικονομία της αγοράς θα μπορέσει να αναπτυχθεί χωρίς δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις παραμένει ανοικτό. Στο μέτρο που θα σχηματίζονται οικονομικά εύπορα και ακαδημαϊκά μεσαία στρώματα, θα αυξάνονται οι απαιτήσεις για δημοκρατικές εκλογές και έλεγχο της πολιτικής εξουσίας (σ. 164 επ.).

Ο ισλαμικός πολιτισμός: Η ισλαμική θρησκεία αφήνει μικρά περιθώρια στην εκτύλιξη κοσμικών και πλουραλιστικών ιδεολογιών, όπως και στη διαμόρφωση και προσαρμογή του δικαίου από τη λογική. Οι θεσμοί ιδεολογικών και νομικών δεσμεύσεων παραμένουν στη σκιά της βασικής δομής των θεσμών, που διαμορφώνονται από τη θρησκεία. Με άλλα λόγια η ισλαμική θρησκεία αποτελεί τροχοπέδη στη λειτουργική διαφοροποίηση των κοινωνικών υποσυστημάτων και έτσι της κατανομής και εξειδίκευσης της εργασίας. Στην οικονομική ορολογία οι ισλαμικές χώρες χαρακτηρίζονται γενικά ως κοινωνίες επιδίωξης προσόδων. Η έκταση της προσοδοθηρίας φαίνεται να είναι ιδιαίτερα μεγάλη εκεί, όπου η θρησκεία η κρατική εξουσία και το δίκαιο βρίσκονται σε στενή συμμαχία. Στο μέτρο που η εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας του πληθυσμού προς το κράτος και τους φορείς του φθίνει, αναβαθμίζονται οι φυλετικές και συγγενικές σχέσεις ως πλέον αξιόπιστες στις καθημερινές συναλλαγές (σ. 176 επ.).

Ο ρωσικός πολιτισμός χαρακτηρίζεται από άτυπες και ασθενείς νομικές δεσμεύσεις. Σχετικά με τη Ρωσία είναι αυταπάτη να αναμένεται μόνο από την πολιτική η διαμόρφωση μίας λειτουργικής και διεθνώς ανταγωνιστικής οικονομικής τάξης πραγμάτων. Διότι οι πολιτικοί και οι άλλοι κρατικοί αξιωματούχοι έχουν πάντοτε συμφέρον στην επίτευξη και εξασφάλιση προσόδων λόγω ισχύος και θέσης. Ακόμη και μία πρόθυμη πολιτική για μεταρρυθμίσεις χρειάζεται την υποστήριξη από την αστική δραστηριότητα των πολιτών, που τροφοδοτείται από κοσμικές και πλουραλιστικές πεποιθήσεις για μία παραγωγική και δίκαιη κοινωνική και οικονομική τάξη πραγμάτων (σ. 225 επ.).

Ο αμερικανικός πολιτισμός βασίζεται σε μία θεσμική δομή με κυρίαρχες αστικοθρησκευτικές και νομικές δεσμεύσεις. Το αμερικανικό μοντέλο οριοθετείται έναντι των άλλων από το ατομικιστικό, τελείως φιλελεύθερο και ελάχιστων κοινωνικο-πολιτικών ρυθμίσεων σύνταγμα. Η αλληλεγγύη γίνεται αντιληπτή ως ατομική και κοινωνικά οργανωμένη ηθική υποχρέωση. Ο συνδυασμός σκληρής επιδίωξης του οικονομικού συμφέροντος

και κοινωνικής αλληλεγγύης σε ατομική βάση αποτελεί την καθαυτό πολιτική βάση τόσο της πετυχημένης αμερικανικής οικονομικής ιστορίας όπως και της περιορισμένης έκτασης του κοινωνικού κράτους (σ. 233 επ.).

Τέλος ο γερμανικός πολιτισμός βασίζεται σε μία θεσμική δομή με κυρίαρχες τις νομικές δεσμεύσεις. Το καθαυτό λάθος κατά τη γέννηση του γερμανικού μοντέλου του κοινωνικού κράτους βρίσκεται στην ιδέα, το κοινωνικό κράτος να καταστεί όργανο για την ειρηνική συνεργασία μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων. Για να υπερνικηθεί η οικονομική στασιμότητα και η Γερμανία να μην πέσει διεθνώς στους διάφορους τομείς ακόμη περισσότερο, είναι αναγκαίες βαθιές και τολμηρές μεταρρυθμίσεις. Οι παλιές ρυθμίσεις του κοινωνικού κράτους και οι διαδικασίες των συλλογικών αποφάσεων πρέπει να αντικατασταθούν από ανταγωνιστικές ρυθμίσεις, που στηρίζονται στην υπευθυνότητα των ίδιων των ατόμων (σ. 248 επ.).

Τελικό συμπέρασμα: Σύμφωνα με τα πορίσματα των μελετών που παρουσιάστηκαν, οι οικονομικές σχέσεις και η εξέλιξή τους έχουν τις ρίζες τους στις εκάστοτε αναπτυχθείσες δομές των θεσμών, που με τη σειρά τους καθορίζονται σε τελευταία ανάλυση από τις εκάστοτε πολιτιστικές - πνευματικές συνθήκες. Το αποτέλεσμα αυτό σημαίνει μία αιτιώδη αντιστροφή της υλιστικής ή οικονομικής ερμηνείας της εξέλιξης, υπό τον πρόσθετο όρο, ότι οι πολιτιστικές, θεσμικές και οικονομικές εξελίξεις υπόκεινται συγχρόνως σε μία σχέση αλληλεξάρτησης (σ. 277 επ.).

3. Κριτική τρίτων στις απόψεις της σχολής

Από την πολυπληθή κριτική στη σχολή μπορούμε εδώ να παρουσιάσουμε μόνο μερικά κύρια σημεία:

Κατά τον H.v. Stackelberg το βιβλίο του Eucken είναι ιδιαίτερης αξίας για κάθε ερευνητή και ειδικό. Αλλά επίσης και για κάθε φοιτητή των οικονομικών επιστημών, που πρέπει να το διαβάσει τουλάχιστον δύο φορές: στην αρχή των σπουδών του για να γνωρίσει τα προβλήματα και στο τέλος για να προβλέπει τις λύσεις (1940, σ. 281).

Από μαρξιστικής σκοπιάς ο H. Meissner γράφει: Η τυπολογία του Eucken, όσο και της υπόλοιπης βιβλιογραφίας που τον ακολουθεί, δεν περιέχει σημείο πρόσβασης στο θέμα της ταξικής διάρθρωσης και των σχέσεων ιδιοκτησίας. Οι κοινωνικοοικονομικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και των ανθρώπινων ομάδων αφήνονται εκτός θεώρησης (1978, σ. 463).

Για το βιβλίο του Leipold ο M. Dauerstädt γράφει, ότι ο συγγραφέας καταλήγει σε μία μονόπλευρη πολιτιστική θέση ερμηνείας, στην οποία παραλείπονται σημαντικές παρεμβαίνουσες μεταβλητές, όπως π.χ. η ύπαρξη πόρων (2006).

Επίσης: Κατά τον Leipold η Γερμανία πρέπει να ξεφύγει από την πίστη προς το κράτος και να αποβάλλει την κληρονομιά των Λούθηρου, Hegel και Bismarck. Πως μπορεί να επέλθει μία τέτοια αλλαγή, εάν μάλιστα υπάρχει ισχυρή εξάρτηση και επίδραση από την ακολουθούμενη ατραπό, παραμένει τελείως σκοτεινό. Εάν αυτό επιτυγχάνονταν τότε θα είχε και η Αφρική μία δυνατότητα ανάπτυξης (H. Berghoff, 2006).

Τέλος κατά τους Beschorer και Nutzinger η θεωρία του Leipold αποδεικνύεται ως πολύτιμο εργαλείο για μία *expost* ερμηνεία της οικονομικής ανάπτυξης ή στασιμότητας. Η ικανότητα να εκτιμήσει ή να διαμορφώσει μελλοντικές εξελίξεις στο πνεύμα επιθυμητών ατραπών εξέλιξης βάσει προγράμματος φαίνεται να είναι πολύ περιορισμένη (2007, σ. 242).

4. Η δική μας κριτική στη σχολή

Το γεγονός, ότι το πρόβλημα του συντονισμού των οικονομικών δραστηριοτήτων δεν προσέχθηκε πλήρως μέχρι τον 18^ο αιώνα, όπως γράφει ο Eucken, δείχνει, ότι μέχρι τότε ήταν ασήμαντο, διότι οι οικονομίες του παρελθόντος δεν ήταν πολύπλοκες όπως οι σύγχρονες. Ο Eucken αποδυναμώνει μόνος του το βάρος που αποδίδει στο συντονιστικό μηχανισμό ως κριτήριο διάκρισης και ταξινόμησης των οικονομικών συστημάτων από καταβολής κόσμου. Αργότερα η τοποθέτηση της ιδιοκτησίας στην πρώτη θέση της οικονομικής τάξης πραγμάτων από τον A. Schüller, έστω και ως δικαίωμα προγραμματισμού της οικονομικής διαδικασίας, ανοίγει το δρόμο και προς την μαρξιστική κατεύθυνση με ερωτήσεις για την ιστορική εξέλιξη των μορφών ιδιοκτησίας (στα μέσα παραγωγής), την ταξινόμηση με κριτήριο τις μορφές ιδιοκτησίας και τις σχέσεις ιδιοκτησίας, κοινωνικών τάξεων και πολιτικής εξουσίας.

Κατά τον Eucken οι μετασχηματισμοί των οικονομικών τάξεων (των μεσαιωνικών πόλεων) συνέβησαν κατά την πορεία αγώνων εξουσίας μεταξύ διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Με τη θέση του αυτή η θεωρία της τάξης πραγμάτων κατατάσσεται, όπως και η μαρξιστική, στις θεωρίες των συγκρούσεων μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, όπου η νικήτρια ομάδα τοποθετεί τη νέα κοινωνική τάξη πραγμάτων σύμφωνα με τα συμφέροντά της. Υπολείπεται της μαρξιστικής θεωρίας, διότι δεν γενικεύει την άποψή του και, ενώ αναφέρεται στις κοινωνικές ομάδες, δεν εξετάζει την προέλευσή τους και δεν τις εντάσσει στο θεωρητικό του πλαίσιο.

Επίσης η άποψη του Eucken, ότι οι άνθρωποι σχηματίζουν τις ιδέες τους και την ιδεολογία τους σύμφωνα με τα συμφέροντά τους, αποτελεί μία παράφραση της μαρξιστικής θέσης, ότι το κοινωνικό είναι καθορίζει τη συνείδηση των ανθρώπων.

Κατά τα άλλα το βιβλίο του Eucken αξίζει όντως να διαβαστεί, διότι θέτει πράγματι ένα μεγάλο εύρος προβλημάτων, ανεξαρτήτως εάν κάποιος αποδέχεται ή απορρίπτει τις απόψεις του.

Στη συνέχεια ο Hensel ανατρέπει τη θέση του Eucken, ότι η αναγκαστική εξέλιξη του καπιταλιστικού συστήματος είναι μύθος. Ο Hensel διαπιστώνει μία αναγκαστική πορεία προς τις μεγάλες επιχειρήσεις, μία θέση που ταυτίζεται με τη μαρξιστική θέση της συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου.

Ο Schüller με την τοποθέτηση της ιδιοκτησίας σε πρώτη θέση των συστατικών στοιχείων της οικονομικής τάξης πραγμάτων ανοίγει, όπως είπαμε ήδη, το δρόμο προσέγγισης του μαρξιστικού σχήματος. Ομοίως και με την ανθρώπινη οικονομική συμπεριφορά, που εκλαμβάνεται, όπως και στον μαρξισμό, ως ενδογενής μεταβλητή του συστήματος.

Ο Leirold προβαίνει μόνος του σε δύο κύριες ανατροπές των θέσεων του. Η πρώτη ανατροπή αφορά τη θέση του για τα πρωτεία των πολιτικών δυνάμεων στη μεταβολή των θεσμών με την παραδοχή, ότι αιτία της αποτυχίας του υπαρκτού σοσιαλισμού ήταν οικονομική. Η δεύτερη και κύρια ανατροπή αφορά την ιδεαλιστική του θέση για τα πρωτεία των πολιτιστικών δυνάμεων, που την αναιρεί επίσης μόνος του, όταν δέχεται, ότι στην αρχή των εξελίξεων βρίσκεται ο οικονομικός παράγοντας και άρα οι θρησκευτικές και λοιπές θεσμικές μεταβολές έπονται.

Η αδυναμία της ιδεαλιστικής θέσης του Leirold φαίνεται στην πρώτη θεσμική επανάσταση. Εμείς δεν χρειάζεται να προσθέσουμε τίποτε σε όσα γράφει ο ίδιος: Στην αρχή του σχηματισμού της κεντρικής εξουσίας ήταν οικονομικοί παράγοντες, όπως η γεωργία, η μόνιμη εγκατάσταση και η αύξηση του πληθυσμού που ακολούθησε. Η ιεραρχική διαβάθμιση των οικογενειακών γραμμών ακολούθησε τη διαφορετική παραγωγική ικανότητα των αρχηγών. Η μεταβολή της θρησκευτικής άποψης ακολούθησε των οικονομικών εξελίξεων και υπήρξε απλώς υποστηρικτική ιδεολογία στον σχηματισμό και εδραίωση της κεντρικής εξουσίας.

Ότι αφορά τη δεύτερη θεσμική επανάσταση έχουμε να παρατηρήσουμε τα εξής:

- 1) Η διαμάχη της περιβολής υπήρξε μία πολιτική διαμάχη μεταξύ του Πάπα και του Αυτοκράτορα για την πρωτοκαθεδρία μεταξύ των δύο εξουσιών. Η έκβαση της ήταν η υπαγωγή της κοσμικής εξουσίας στον έλεγχο της θρησκευτικής εξουσίας και γι' αυτό μία στροφή προς ένα θεοκρατικό καθεστώς.
- 2) Στο θέμα της θρησκευτικής Μεταρρύθμισης ο Leibold στην προσπάθειά του για μία ιδεαλιστική ερμηνεία της ιστορίας αντιπαρέρχεται το γεγονός, ότι της θρησκευτικής Μεταρρύθμισης προηγήθηκαν η ανάπτυξη της γεωργίας, της βιοτεχνίας και των πόλεων (Max Weber σ. 124), του εμπορίου και η Αναγέννηση. Ο Max Weber επ' αυτού: Η οικονομική ηθική της καθολικής εκκλησίας συγκεφαλαιώνεται στη κρίση για τον έμπορο: ο έμπορος μπορεί να εμπορεύεται πιθανώς αναμάρτητα αλλά όχι αρεστά στο Θεό. Η πρόταση αυτή ίσχυε μέχρι τον 15^ο αιώνα και πρώτα στη Φλωρεντία, υπό την πίεση της μετατόπισης των οικονομικών συνθηκών, προσπάθησαν σιγά - σιγά να την εξασθενήσουν (1923, σ. 305). Υπό την πίεση της περαιτέρω μετατόπισης των οικονομικών συνθηκών η καθολική ηθική αντικαταστάθηκε πλήρως με τη θρησκευτική Μεταρρύθμιση από την προτεσταντική ηθική, που καθαγίασε όλα τα κοσμικά, καθημερινά επαγγέλματα.
- 3) Ο Leibold παρουσιάζει την όλη εξέλιξη του Διαφωτισμού ως μία αυτόνομη κίνηση ιδεών. Γεγονός είναι όμως, ότι με την οικονομική ανάπτυξη και την ανάπτυξη των επιστημών συντελέστηκε μία στροφή από την θεολογική σκέψη του Μεσαίωνα προς την αιτιοκρατική σκέψη των νεώτερων χρόνων, από τους νόμους του Θεού στην αναζήτηση των νόμων της φύσης και της κοινωνίας.

Το πρόβλημα ιδεαλισμού - υλισμού, που θέτει ο Leibold, δεν θα μας απασχολούσε ιδιαίτερα, εάν ήταν καθαρά ιστορικού και ακαδημαϊκού χαρακτήρα. Με κάποια επιτηδευμένη επιλογή των ιστορικών δεδομένων και με λίγη λεκτική δεινότητα η ιστορική εξέλιξη μπορεί να γραφεί και κατά τον ιδεαλιστικό τρόπο ως κίνηση ιδεών.

Το πρόβλημα όμως είναι πραγματικό και επίκαιρο, διότι άπτεται του προβλήματος της οικονομικής στασιμότητας ολόκληρων πολιτιστικών περιοχών και της πολιτικής που θα ακολουθηθεί για την οικονομική ανάπτυξη και εξέλιξη. Στο πρόβλημα αυτό αναμετρείται κατά επιτακτικό τρόπο η ιδεαλιστική με την υλιστική προσέγγιση. Κατά την ιδεαλιστική προσέγγιση πρέπει να αλλάξουν πρώτα ο πολιτισμός και οι κανόνες άνωθεν μέσω της πολιτικής ή κάτωθεν αυτόνομα, έξωθεν ή αλλιώς πως και μετά να επακολουθήσει η διεύρυνση της κατανομής της εργασίας και η οικονομική ανάπτυξη. Κατά την υλιστική προσέγγιση η όποια οικονομική ανάπτυξη επέρχεται εκ των πραγμάτων υπό τις υπάρχουσες οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές συνθήκες, θεσμούς και νοοτροπίες από ενδογενείς δυνάμεις, άμεσες ξένες επενδύσεις και οικονομική βοήθεια. Με την έστω και αργή οικονομική ανάπτυξη μετατρέπονται σταδιακά η κοινωνική διαστρωμάτωση, οι αντιλήψεις, οι νοοτροπίες και τα πρότυπα δράσης, οι οικονομικές σχέσεις διευρύνονται και - με μία αναμέτρηση παραδοσιακών και εκσυγχρονιστικών αντιλήψεων και συμπεριφορών - εμπεδώνονται οι νέοι, πιο σύγχρονοι κανόνες συμβίωσης, που δίνουν νέα ώθηση στην οικονομική ανάπτυξη. Αυτό δεν σημαίνει, ότι η διαδικασία της ανάπτυξης είναι εύκολη υπόθεση, αλλά ότι αυτός είναι ο μοναδικός δρόμος. Η μαρξιστική θεωρία δεν αρνείται την αντεπίδραση της πολιτικής στην οικονομία, της δίνει μόνο έναν υποβοηθητικό ρόλο: Κατά τον Engels (1878, σ. 169 επ.) μόνο όταν η πολιτική επιδρά προς την νομοτελειακή οικονομική κατεύθυνση μπορεί η οικονομική εξέλιξη να επιταχυνθεί, στην αντίθετη περίπτωση η πολιτική υποκύπτει, με λίγες εξαιρέσεις, στην οικονομική εξέλιξη.

Στο πρόβλημα ανάπτυξης του αφρικανικού, ισλαμικού και ρωσικού πολιτισμού ο Leibold με την ιδεαλιστική θέση που ακολουθεί, βρίσκεται σε αμηχανία να εκτιμήσει τις μελλοντικές πιθανές εξελίξεις και να προτείνει συγκεκριμένα μέτρα οικονομικής ανάπτυξης, διότι η προσοχή του είναι στραμμένη αποκλειστικά στις μεγάλες αλλαγές - στα κομβικά

σημεία κατά Max Weber - του πολιτισμού και των κανόνων: Η πολιτική υπερφορτίζεται και οι ταξιακές δυνάμεις από κάτω είναι ασθενείς (Αφρική), οι πολιτικοί επιδίδονται σε προσοδοθηρία και η πλειοψηφία του πληθυσμού περιορίζεται σε ενδοφυλετικές και συγγενικές οικονομικές συναλλαγές (Ισλαμικές χώρες), οι πολιτικοί έχουν συμφέρον για προσόδους λόγω θέσης και ισχύος και αν ακόμη είναι πρόθυμοι για εκσυγχρονιστικές μεταρρυθμίσεις, η αλλαγή χρειάζεται την ιδεαλιστική υποστήριξη των πολιτών για μία παραγωγική και δίκαιη τάξη πραγμάτων (Ρωσία), χωρίς στην προκειμένη περίπτωση να εξετάζει τις σχέσεις συμφερόντων και αντιλήψεων, όχι των πολιτών ως ένα ενιαίο σύνολο αλλά των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, σύμφωνα με τον Marx αλλά και τον Eucken. Πάντως και ο Leirold δίνει περιορισμένες δυνατότητες στον πολιτικό παράγοντα να επιδράσει στην εξέλιξη των πολιτιστικών κανόνων. Για την Κίνα δέχεται την υλιστική προσέγγιση, ότι στο μέτρο που με την περαιτέρω ανάπτυξη θα σχηματίζονται μεσαία στρώματα θα αυξάνεται το αίτημα για δημοκρατικές εκλογές και για έλεγχο της κρατικής εξουσίας. Όσον αφορά τη διαμάχη φιλελευθερισμού των ΗΠΑ και κοινωνικού κράτους της Γερμανίας, οι τελευταίες εξελίξεις στις ΗΠΑ δείχνουν μία κίνηση, μετά από τις αναπόφευκτες πολιτικές και κοινωνικές αναμετρήσεις, προς το κοινωνικό κράτος.

5. Επίλογος

Η σχολή της τάξης πραγμάτων, παρά την αρχική της διαφοροποίηση ταυτίζεται τελικά με βασικές μαρξιστικές θέσεις. Ο Eucken ήδη αποδέχεται, με τις συνήθειες επιστημονικές επιφυλάξεις και σχετικούς περιορισμούς και, εννοείται, με διαφορετική ορολογία και διατύπωση, τον πυρήνα δύο κύριων μαρξιστικών απόψεων: την ιστορία ως πάλη των τάξεων και το κοινωνικό είναι ως καθοριστικό παράγοντα της συνείδησης των ανθρώπων.

Στη συνέχεια η σχολή διολισθαίνει διαρκώς και προς άλλες μαρξιστικές θέσεις: Ο Hensel δέχεται τη συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου - βέβαια ως νεοφιλελεύθερη πρόταση μέχρι εκεί, όχι και τη διαλεκτική κίνηση και νομοτελειακή εξέλιξη από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό. Ο Schüller θέτει σε πρώτη θέση τη μορφή της ιδιοκτησίας (έστω και ως δικαίωμα προγραμματισμού της οικονομικής διαδικασίας) και την οικονομική συμπεριφορά ως ενδογενή μεταβλητή της τάξης πραγμάτων. Τέλος ο Leirold αποδίδει την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού σε οικονομικά αίτια και δέχεται τον οικονομικό παράγοντα ως προκλητικό παράγοντα των ιστορικών εξελίξεων. Όπου διατηρεί την ιδεαλιστική του θέση περί αλλαγής πρώτα του πολιτισμού ως προϋπόθεση της οικονομικής ανάπτυξης, οδηγείται σε αμηχανία διατύπωσης προτάσεων, εάν, πώς, πότε και γιατί θα αλλάξουν πρώτα οι πολιτιστικές παραδόσεις και οι κανόνες, ώστε να έχουν και οι υπανάπτυκτες περιοχές δυνατότητες ανάπτυξης.

Το τελικό συμπέρασμα είναι, ότι, όπως φαίνεται από την νεοφιλελεύθερη σχολή της τάξης πραγμάτων, ο μαρξισμός είναι ένα θεωρητικό όργανο απαραίτητο για την παρακολούθηση, ερμηνεία, πρόβλεψη και διαμόρφωση των τρεχουσών μικρών και μεγάλων κοινωνικών εξελίξεων, που χρησιμοποιείται - υπό τον όρο της ανοικτής έκβασης των μελλοντικών εξελίξεων - ανεξαρτήτως των ιδεολογικών θέσεων και προτάσεων οργάνωσης της κοινωνίας.

Βιβλιογραφία

- Berghoff Hartmut (2006), Überlegene Wirtschaftskulturen. Ein verwegener Ritt von der Frühgeschichte bis heute, FAZ 20.11.2006.
- Beschorer Th. und Nutzinger H. (2007), Umriss einer kulturwissenschaftlichen Wirtschafts - und Unternehmensethik, in: Beschorer, Linnebach, Pfriem, Ulrich (Hg): Unternehmensverantwortung aus kulturalistischer Sicht, Metropolis Verlag Marburg.
- Coase Ronald (1937), The Nature of the Firm, *Economica*, vol 4, pp. 386-405.
- Dauerstädt Michael (2006), Rezension zu Helmut Leipold's Buch, in: Zeitschrift Internationale Politik und Gesellschaft, Heft 3.
- Engels Friedrich (1878), Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft, MEW Bd. 20, Berlin (DDR) 1962.
- Engels Friedrich (1894), Brief an W. Borgius, MEW Bd.39, Berlin (DDR) 1972.
- Eucken Walter (1939), Die Grundlagen der Nationalökonomie, 8. Auflage, Springer Verlag, Berlin Heidelberg New York 1965, (English: The Foundations of Economics. History and Theory in the Analysis of Economic Reality. Translated by T.W. Hutchison, Spinger Verlag, Berlin Heidelberg 1992).
- Eucken Walter (1952), Grundsätze der Wirtschaftspolitik, 6. Auflage J.C.B. Mohr Verlag, Tübingen, 1990.
- Gutmann Gernot (1981), Volkswirtschaftslehre, 3. Auflage, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart Berlin Köln, 1990.
- Hensel K. Paul (1959), Marktordnung, in: HdSW Bd 11, 1959, S. 161 ff.
- Hensel K. Paul (1971), Wirtschaftssysteme - Zwangsläufigkeit oder alternative Gestaltung? In: Blaich, Bog, Gutmann, Hensel, Wirtschaftssysteme zwischen Zwangsläufigkeit und Entscheidung, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart.
- Hensel K. Paul (1972), Das Profitprinzip - seine ordnungspolitischen Alternativen in sozialistischen Wirtschaftssystemen in: Hensel, Wagnes, Wessely Das Profitprinzip - seine ordnungspolitischen Alternativen in sozialistischen Wirtschaftssystemen, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart.
- Leipold Helmut (1988), Wirtschafts - und Gesellschaftssysteme im Vergleich, 5.Auflage, Fisher Verlag, Stuttgart.
- Leipold Helmut (1994), Theorie des institutionellen Wandels, in: Vahlens Grosses Wirtschaftslexikon, 2. Auflage, Bd 4, Beck/dtv, München.
- Leipold Helmut (2005), Grundlegende Institutionenreformen im Spannungsverhältnis zwischen ideellen und materiellen Einflussfaktoren, in: Th. Eger (Hg.) Voraussetzungen für grundlegende institutionelle Reformen, Berlin 2006, S. 15-48.
- Leipold Helmut (2006), Kulturvergleichende Institutionenökonomik, Lucius & Lucius Verlag, Stuttgart.
- Marx Karl (1859), Zur Kritik der politischen Ökonomie, MEW, Bd 13, Dietz Verlag, Berlin 1972.
- Meissner Herbert (1978), Theoretische Grundpositionen der bürgerlichen politischen Ökonomie in: H. Meissner (Hg) Geschichte der politischen Ökonomie, 2. Auflage, Dietz Verlag, Berlin (DDR) 1985.
- North C. Douglass (1981), Structure and Change in Economic History, W.W. Norton & Company, New York - London.
- North C. Douglass (1990), Institutions, Institutional Change and Economic Performance, Cambridge University Press.
- Schüller Alfred (1999), Vergleichende Systemforschung und Ordnungstheorie: Der Beitrag der Marburger Forschungsstelle in: A. Schüller und Chr. Watrin, Wirtschaftliche Systemforschung und Ordnungspolitik, Lucius & Lucius Verlag, Stuttgart.

- Schüller Alfred (2000), Theorie des wirtschaftlichen Systemvergleichs - Ausgangspunkte, Weiterentwicklungen und Perspektiven in: H. Leipold und I. Pies (Hg) Ordnungstheorie und Ordnungspolitik, Lucius & Lucius Verlag, Stuttgart.
- Stackelberg Heinrich von (1940), Die Grundlagen der Nationalökonomie. (Bemerkungen zu dem gleichnamigen Buch von Walter Eucken), in: Weltwirtschaftliches Archiv, Bd 51, s. 245 ff.
- Weber Max (1923), Wirtschaftsgeschichte. Duncker & Humblot, Berlin 1991.